

DĖL VADINAMŲJŲ PREDIKATYVO JUNGINIŲ

BRONĖ BALČIENĖ

Žodžių junginys kaip semantinis žodžių ryšių lygio sintaksinis vienetas yra tarsi atvira (nebaigta) struktūra. Tai gramatinio ryšio siejami du savarankiški žodžiai (vienas pagrindinis, kitas priklausomasis), kurie savo formą ir reikšmę išlaiko ir nebūdami įkomponuoti į sakinį. Svarbiausia sakinio funkcija yra komunikatyvinė – minties reiškimo funkcija, – ir sakinys yra tartum baigtinė struktūra. Žodžių junginys pats vienas komunikatyvinės funkcijos atlikti negali ir yra tik sakinio sudedamoji dalis, kitaip tariant, jis tarsi paverčia nominatyvinius vienetus (žodžius) komunikatyvinių vienetų (sakinijų) komponentais, tai yra konkretina (siaurina bei tikslina) turinį (*stalas* → *rašomasis stalas*), ir funkcionuoja kaip pereinamoji grandis tarp žodžio ir sakinio¹, o nuo sudarančio sakinio pagrindą junginio semantinės struktūros priklauso daugelis sakinio struktūrinių skirtumų².

Lietuvių kalbotyroje žodžių junginiai klasifikuojami pagal pagrindinį komponentą (morfologinė klasifikacija) ir pagal priklausomąjį (sintaksinė klasifikacija), o abiejų komponentų „sąjunga“ semantiškai išreiškia tam tikrus daiktų ar reiškinių santykius. Be to, dar labai svarbu, koks yra ryšys tarp pagrindinio ir priklausomojo komponento (derinimas, valdymas, šliejimas ar formų koordinavimas). Todėl lietuvių sintaksės darbuose nurodomi šie sintaksiniai žodžių junginių tipai: objekciniai, atributiniai, aplinkybiniai ir predikatiniai. V. Labutis dar nurodo komplektyvinius (arba papildančiuosius) ir predikatyvų (veiksmo bei būvio pavadinimų) žodžių junginius³. Pagrindinis klausimas čia kyla toks: ar laikyti junginiais predikatinius junginius, nes juos sudaro du (ar daugiau) visai savarankiški žodžiai, kurių vienas reiškia veiksmą, vyksmą ar būseną, o kitas to veiksmo atlikėją (agentą) ar būsenos turėtoją (patientą)⁴. Sakinyje tai veiksnyis ir tarinys. Jų tarpusavio ryšio negalima laikyti prijungiamuoju, tai dviejų savarankiškų žodžių tam tikras formų derinimas, dar vadinamas koordinavimu ar tarpusavio sąlygojimu⁵. Žinoma, pagrindiniai loginiai-semantiniai žodžių junginių tipai nustatomi pagal priklausomąjį komponentą ir rodo jo vaidmenį, o predikatiniam junginyje, kaip teigiama B. Kalinausko, abu nariai lygiai gali būti ir pagrindiniai, ir priklausomieji, destis, kaip žiūrėsi⁶. O jeigu tarsime, kad predikatyvinis ryšys būdingas tik sakiniui, tai, be

¹ Моисеев А. И. Некоторые вопросы теории словосочетаний. – Филологические науки, 1977, № 2, с. 57.

² Чейф Уоллес Л. Значение и структура языка. М., 1975, с. 113.

³ Labutis V. Žodžių junginių problemos. V., 1976, p. 78–79; plg. dar Москальская О. И. Проблемы системного описания синтаксиса. М., 1975, с. 47.

⁴ Чейф Уоллес Л. Указ. соч., с. 117–119.

⁵ Dėl to plg. Бурлакова В. В. Основы структуры словосочетания в современном английском языке. Л., 1975, с. 20–25.

⁶ Kalinauskas B. Žodžių junginių sintaksė. V., 1972, p. 16.

abejo, predikatyvinių junginių turėsime iš viso atsisakyti ir palikti juos, kaip sudarančius sakinio pagrindą (predikatyvinį centrą⁷), nagrinėti tik sakinio lygiu. Akademineje gramatikoje jie nenagrinėjami, apie juos tiek ir tepasakyta, kad jie „visada sudaro sakinius“⁸, nors iš tikrųjų be intonacijos kiekvienas predikatinis junginys gali būti tik junginys, o ne sakynys. Pripažindami, kad predikatyvinių ryšių gali turėti ir žodžių junginys (kaip daroma V. Labučio⁹), pagrindiniu predikatinio junginio dėmeniu, žinoma, turėsime laikyti predikatą (veiksmažodį), nes jo forma ir semantika, net „semantiniai skirtumai to paties veiksmažodžio ribose lemia ir skirtingą sakinio struktūrą – atsispindi sintaksėje“¹⁰. Apskritai kiekvienas sakynys modeliuojamas priklausomai nuo predikatyvinio elemento (paprastai veiksmažodžio). Veiksmažodis apima būsenos (ir padėties bei požymio), vyksmo (proceso) ir veiksmo sferą, o, pavyzdžiui, daiktavardis rodo tos būsenos turėtojus (patientus) ar veiksmo atlikėjus (agentus); visada dominuoja semantinė veiksmažodžio įtaka, o kitos kalbos dalys sudaro jo periferiją. Veiksmažodis lemia daiktavardžio (agento ar patiento) charakterį, o ne atvirkščiai¹¹. Nuosekliai laikantis sintaksinės junginių klasifikacijos, tokius junginius (*žmogus dirba, vėjo pučiama, saulei tekant, jam skauda*) galbūt iš tikrųjų būtų galima vadinti ne predikatiniais, o subjekciniais junginiais (pagal priklausomąjį komponentą – subjektą). Jie rodytų santykius tarp veiksmo, vyksmo ar būsenos ir to veiksmo atlikėjo ar būsenos turėtojo. Pagal morfologinę klasifikaciją tai būtų veiksmažodiniai junginiai.

Šių junginių struktūra kartais būna labai sudėtinga. Į jų sudėtį įeina vadinamieji predikatyvo junginiai¹², kuriuos sudaro sudėtinio tarinio jungtis (asmenuojama veiksmažodžio forma) ir vardinė tarinio dalis ar sudėtinio veiksmažodinio tarinio antrasis komponentas.

Kadangi žodžių junginys suvokiamas kaip dviejų savarankiškos leksinės reikšmės žodžių junginys, kyla klausimas, kaip vertinti sudėtinio tarinio dėmenis, nes asmenuojamoji veiksmažodžio forma (jungtis) yra ne savarankiškas, o pagalbinis veiksmažodis. Tiesa, sudėtinį veiksmažodinį tarinį sudaranti asmenuojamoji veiksmažodžio forma su bendratimi (ar dalyviu) veiksmažodiniams junginiams jau skiriama akademinės gramatikos¹³, J. Balkevičiaus¹⁴, V. Labučio¹⁵. Veiksmažodžio asmenuojamosios formos ir objektinės bendraties junginius linkęs pripažinti žodžių junginiais ir Č. Grenda¹⁶. B. Kalinauskas¹⁷, kaip, beje, ir ne vienas rusų žodžių junginių tyrinėtojas, minėtų veiksmažodinių samplaikų žodžių junginiais nelaiko

⁷ Balkevičius J. Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė. V., 1963, p. 16–17.

⁸ Lietuvių kalbos gramatika. V., 1976, t. III, p. 9.

⁹ Labutis V. Min. veik., p. 72–73.

¹⁰ Jakaitienė E., Laigonaitė A., Paulauskienė A. Lietuvių kalbos morfologija. V., 1976, p. 106.

¹¹ Žr. dar Чейф Уоллес Л. Указ. соч., с. 114–115.

¹² Terminas V. Sirtauto. Žr. Dalyvinės tarinio jungties derinimas. – Kalbotyra, 1975, t. XXVI(1), p. 49. Terminą *predikatyvo junginiai* vartoja ir V. Labutis (Min. veik., p. 79). Šia reikšme vartojamas terminas skirtingas nuo termino *predikatinis junginys*, kuris rodo veiksmo ir (viso) tarinio sintaksinius santykius.

¹³ Lietuvių kalbos gramatika, t. III, p. 175–176.

¹⁴ Balkevičius J. Min. veik., p. 43.

¹⁵ Labutis V. Min. veik., p. 67.

¹⁶ Grenda Č. Veiksmažodžių junginiai su objekto bendratimi. – Kalbotyra, 1965, t. XIII, p. 7–8.

¹⁷ Kalinauskas B. Min. veik., p. 15.

dėl pagrindinio jų komponento (asmenuojamosios formos) leksinės reikšmės nesavarankiškumo arba interpretuoja juos kiek kitaip¹⁸.

Lietuvių kalbos sintaksės darbuose plačiai kalbama apie veiksnio ir tarinio vardinės dalies ar veiksnio ir jungties derinimą¹⁹, tačiau apie jungties ir vardinės tarinio dalies (predikatyvo junginio komponentų) sintaksinius santykius niekur plačiau nėra rašyta. Skyrėlį apie predikatyvo junginius rasime tik V. Labučio darbe²⁰, kur apskritai pripažįstama, kad „tarinio dėmenys taip pat gali būti vertinami žodžių ryšių lygmenyje – kaip leksiškai ir gramatiškai susijusios žodžių formos“. Bendras principas čia esąs toks: kuo tokio junginio asmenuojamoji forma leksiškai savarankiškesnė, tuo aiškiau, kad su vardine tarinio dalimi ji sudaro žodžių junginį²¹. Pagal leksinės reikšmės savarankiškumą akademinėje gramatikoje jungties funkciją atliekantys veiksmažodžiai skirstomi į grynąją jungtį (*būti*), kuri pasako tik kokio požymio ar būvio egzistavimą apskritai (*Tėvas yra geras; Varna yra paukštis*), negrynąją (*likti, virsti, tapti, jaustis, apsimesti...*), t. y. veiksmažodžius, be bendrosios kokio požymio egzistavimo reikšmės, turinčius ir kokią nors konkretesnę, pavyzdžiui, požymio kitimo, vyksmo reikšmę (*Pati egle tapo; Jis liko kvailiu*), ir netikrąją jungtį (*stoti, gimti, paskirti, išrinkti, dirbti...*), t. y. veiksmažodžius, kurie šalia savo konkrečios veiksmo reikšmės dar gali rodyti kokio požymio egzistavimą (*Jis vargšu gimė; Petras dirbo mokytoju*). Čia dar priklauso ir tranzityviniai veiksmažodžiai (*daryti, paversti, laikyti, vadinti...*), prie kurių būdama vardinė dalis parodo objekto požymį (*Pamotė pavertė brolius juodvarniais*)²². Po šitokių jungčių einanti vardinė tarinio dalis (priklausomasis komponentas) visada turi būvio ar kokio požymio egzistencijos (ar kitimo) reikšmę, taigi įseitū, kad predikatyvo junginius (nors ne visus) iš tikrųjų būtų galima laikyti egzistenciniais junginiais ir įtraukti juos į jau turimą sintaksinę junginių klasifikaciją kaip atskirą veiksmažodinių junginių grupę.

Tariant, kad predikatyvo junginiai yra tam tikra veiksmažodinių junginių, turinčių egzistencinę reikšmę, atmaina, reikia nustatyti abiejų junginio komponentų ryšio pobūdį. Predikatyvas, kaip priklausomasis komponentas, turi ryšį ne tik su jungties veiksmažodžiu, bet semantiškai ir sintaksiškai yra susijęs su subjekto (patiento ar agento), esančio jau už šio junginio ribų, forma ir rodo jo požymį, būvį ar veiksmą (junginiuose su bendratimi). Tačiau paties predikatyvo formą lemia jungties veiksmažodis (*Vaikas yra mokinys; Broliai pavirto juodvarniais*), vadi-

¹⁸ Pavyzdžiui, tokių junginių su pagalbiniais ir modaliniais žodžiais visai nepripažįsta G. Zolotova (Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. М., 1973). N. Valgina vardinės tarinio dalies ir veiksnio ryšį vadina trauka (тяготение), nes jis esąs įmanomas tik dėl trečiojo komponento – asmenuojamosios formos – tarpininkavimo (Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка. М., 1973, с. 58). V. Belošarkova tokius junginius su bendratimi pateikia tik pagal morfologinę klasifikaciją (глагольно-инфинитивные) (Белошаркова В. А. Современный русский язык. Синтаксис. М., 1977, с. 76). Tik V. Burlakova skiria atskirą žodžių junginių „jungtis + vardinė dalis“ (ir vardažodinė) grupę ir vadina juos egzistenciniais junginiais, nes jie visada skelbiantys kokio nors požymio ar būvio egzistavimą (Бурлакова В. В. Указ. соч., с. 60–65).

¹⁹ Žr.: Lietuvių kalbos gramatika, t. III, p. 352–390; Balkevičius J. Min. veik., p. 127–132; Sirtautas V. Pagrindinių sakinio dalių derinimas. – Dėstytojų mokslinės-metodinės konferencijos pranešimų tezės. Šiauliai, 1966, p. 18–20; Sirtautas V. Dėl derinimo sąvokos. – Kalbotyra, 1972, t. XXIV(1), p. 108–110; Sirtautas V. Min. str., p. 49–53 ir kt.

²⁰ Labutis V. Min. veik., p. 79–80.

²¹ Lietuvių kalbos gramatika, t. III, p. 48–49.

²² Min. veik., p. 353, 383, 387, 388.

nasi, čia esama tam tikro prijungiamojo ryšio, nes jungties veiksmažodis yra pagrin-dinis junginio komponentas. Taigi jungties veiksmažodžio sintaksinis ryšys yra dvigubas: jis koordinuojamas su subjekto forma (*vaikas yra; broliai pavirto*), t. y. realizuojamas jo būtinais valentingumas²³ vardininkui, ir prisijungia, sąlygoja tam tikrą predikatyvo (tarinio vardinės dalies) formą (*yra mokynys; pavirto juodvarniais*), t. y. realizuoja nebūtinąjį (antrąjį) valentingumą vardininkui ir būtinąjį – įnagininkui. Jei jungtis yra tranzityvinis veiksmažodis, jis būna net trivalentis (*Karalius padarė sūnų ipėdiniu*). Nei vienas, nei kitas atskiras predikatyvo junginio komponentas tarinio funkcijos atlikti negali, – net ir tokiaime tarinyje *Žemė – planeta*, kur formaliai (paviršiuje) nėra veiksmažodžio, vidinėje struktūroje jis turi būti, – vadinasi, predikatyvo junginys yra tik sudedamoji viso predikatinio junginio dalis.

Įrodyta, kad kuo nesavarankiškesnė darosi veiksmažodžio leksinė reikšmė, tuo greičiau jis įgyja jungties funkciją²⁴. Tačiau taip būna ne visada, palyginkime akademinės gramatikos minimas netikrąsias jungtis. Kadangi desemantizavęs veiksmažodis gauna gramatinę reikšmę, svarbiausia leksinė reikšmė atitenka tarinio vardinėi daliai²⁵, kitaip tariant, padidėjusi gramatinė reikšmė jungtimi tapusiam veiksmažodžiui tarsi kompensuoja leksinės reikšmės praradimą. Apskritai morfologinės formos ir sintaksinės funkcijos asimetriškumas neleidžia kuriai nors morfologinei formai identiškai atlikti tik kurią vieną sintaksinę funkciją ir reikalauja kokių nors papildomų „signalų“, kurie leistų morfologinėms žodžių klasėms (kalbos dalims) atitikti funkcines sintaksines grupes (sakinio dalis)²⁶. Toks svarbią gramatinę reikšmę įgijęs yra lietuvių (ir ne tik lietuvių) kalbos veiksmažodis *būti* – grynoji jungtis. Jis kaip tas „papildomas signalas“ padeda būdvardžiui ar daiktavardžiui atlikti sintaksinę tarinio funkciją, kurios vienos pačios tos kalbos dalys atlikti negali, t. y. jas „suveiksmažodina“, nes per jį vardinė tarinio dalis tarsi įgyja veiksmažodžio fleksiją (*Tėvas yra geras; Tėvas yra mokytojas*).

Per veiksmažodį *būti* įgijusios tarinio funkciją šios kalbos dalys (ypač būdvardis ir kiti būdvardiškai vartojami vardažodžiai ar dalyviai) ne tik nepraranda savo gebėjimo derintis, bet, kaip ir atributiniame junginyje, būtinai derinami prie subjekto, kurio požymį ar būvį nurodo (*Knyga yra įdomi; Brolis yra dailininkas; Sesuo yra gydytoja; Jam dera būti rimtam; Pamatės būta raganos; Varna yra paukštis; Bijūnas yra gėlė*).

Negrynosiomis ir netikrosiomis jungtimis einantys, ypač kitimo būseną (vyksmą) reiškiantys, veiksmažodžiai (*virsti, tapti, darytis* ir kt.) nepraranda savo išgalių valdyti linksnį ir, be būtiniojo valentingumo subjekto vardininkui, visada dar valdo įnagininką, t. y. turi dar vieną būtinąjį valentingumą. Tarp jungties ir vardinės tarinio dalies, išreikštos daiktavardžiu, čia susidaro toks pat ryšys, kaip ir tarp bet kurio kito veiksmažodžio ir tiesiogiai ar netiesiogiai (šalutiniu valdymu) valdomo objekto ar kito kokio linksnio. Valdymas juk yra ne kas kita, kaip veiksmažodžio

²³ Apie būtinąjį ir fakultatyvųjį valentingumą žr. Прокопович Н. Н. Слово сочетание в современном русском литературном языке. М., 1966, с. 151; Geniušienė E. Lietuvių kalbos veiksmažodžių sintaksinė klasifikacija. – Kalbotyra, 1971, t. XXIII(1), p. 8–9.

²⁴ Apie veiksmažodžių virtimą jungtimis žr. Драздаускас А. Связочность, служебность, полнозначность. – Kalbotyra, 1976, t. XXVII(3), p. 25–30.

²⁵ Чумак В. В. Глагольно-именное составное сказуемое со связкой *бити*. – Мовознавство, 1977, № 2, с. 33–38.

²⁶ Общее языкознание. Внутренняя структура языка. М., 1972, с. 281.

formos (t. y. viso žodžio) gebėjimas „prisitraukti“ vieną kurį linksnį (t. y. tik tam tikrą žodžio formą), o čia kaip tik taip ir yra (plg. *viršti, virsta, virto, virsdavo, virs, virstų, virsk, virtęs, virsdamas* ir t. t. *žmogumi*). Būtinasis valentingumas įnagininkui yra ne vien objekto įnagininką valdančių veiksmažodžių savybė²⁷, ją turi ir saviminiai ar sangražiniai tapę tranzityviniai veiksmažodžiai, pavyzdžiui, *tapti (mokytoju), viršti (tinginiu), pasidaryti (meistru), vadintis (apgaviku)* ir t. t. Tranzityvinis veiksmažodis čia tiesiogiai valdytų objekto galininką (*[Aš]verčiau jį žemungu, pavirto sukčium*), o įnagininką – netiesiogiai. Tokio veiksmažodžio semantika reikalauja ir aktyvaus veiksmo atlikėjo (agento), ir patiento, kuris patiria tam tikrą būseną, atsiradusią dėl agento pastangų²⁸. Tą būseną įnagininkas ir rodo.

Galimas čia net prielinksninis valdymas (*pavirto į nieką; už drimelį laikė*). Tai gi valdymo ryšio esama visuose predikatyvo junginiuose, sudaromuose iš negrynosios ar netikrosios jungties ir vardinės tarinio dalies. Paprastai čia valdomas daiktavardžio įnagininkas, o jeigu vardinė tarinio dalis yra būdvardis, ji derinama su subjektu, kaip ir esant grynajai jungčiai, o įnagininkas čia įmanomas nebent kaip praleisto daiktavardžio pažymimasis žodis (*O dar dedasi protingu [žmogum]*). Kartais tas valdymo ryšys būna toks stiprus, kad predikatyvo junginiai (ypač su tam tikros apibrėžtos semantikos vardine tarinio dalimi) virsta tarsi kokiais pastoviais sintaksiniais ir semantiniais žodžių junginiais, pavyzdžiui: *išrinko, paskyrė pirmininku, dirbo sargu, tarnavo piemeniu* ir kt.

Tarp predikatyvo junginio komponentų esama ir šliejimo ryšio. Taip būna, kai tas junginys turi ne egzistencinę reikšmę, o vienas jo veiksmas (asmenuojamoji forma) papildomas kito veiksmo (bendraties)²⁹. Šliejimo ryšys čia ypač ryškus ir daro tokį junginį labai vientisą, sunkiai skaidomą (*baigia dirbti, turi keliauti, šoko bėgti*). Nors vadinamojo pagalbinio veiksmažodžio leksinė reikšmė čia tiek nesavarankiška, kad jis vienas jau nebegali eiti tariniu, tačiau stiprėja jo junglumas, nes tik prisijungęs antrąjį komponentą (bendratį ar dalyvį), pagalbinis veiksmažodis tarsi atgauna, papildo savo leksinę reikšmę. Be to, čia dar galima įžiūrėti priešlietojo veiksmažodžio bendraties objektinę (*liepė sekti*) ar subjektinę (*pradėjo užti*) reikšmę³⁰.

Taigi, matyt, esama ir prijungiamojo ryšio pagrindu sudarytų predikatyvo junginių, kurie nuo kitų (atributinių, objektinių ar aplinkybinių) junginių skiriasi tuo, kad abu jo komponentai čia atlieka tik vieną sintaksinę – tarinio – funkciją. Kitų prijungiamųjų junginių kiekvienas komponentas atlieka kitokią sintaksinę funkciją, suvokiama dar iš junginio ir ypač išryškėjančią, junginį įkomponavus į sakinį, pvz.: *auksinis žiedas* (pažyminio), *bijoti vilko* (papildinio), *išėjo vandens* (tikslu aplinkybės).

Sintaksinė tarinio funkcija lemia predikatyvo junginių semantiką ir struktūros ypatybes, nors sintaksinis abiejų junginio komponentų ryšys čia išlaikomas beveik toks pat, kaip ir kitų prijungimo būdu sudarytų žodžių junginių, – derinimas, valdymas, šliejimas.

²⁷ Geniušienė E. Min. str., p. 12.

²⁸ Plg. Чейф Уоллес Л. Указ. соч., с. 119.

²⁹ Labutis V. Min. veik., p. 79.

³⁰ Plg. Lietuvių kalbos gramatika, t. III, p. 337, 341.

ПО ПОВОДУ ТАК НАЗЫВАЕМЫХ СОЧЕТАНИЙ ПРЕДИКАТИВА

Резюме

В работе выделяются и рассматриваются сочетания предикатива, т. е. словосочетания типа связка + именная часть или инфинитив сказуемого, в литовском языке, морфологически относящиеся к глагольным словосочетаниям с экзистенциальным семантико-синтаксическим значением. Определяются также все виды подчинительной связи между компонентами сочетания — согласование, управление, примыкание.